

VARDARBĪBA SPORTĀ KĀ SPORTA KRIMINOLOĢIJAS IZPĒTES VIRZIENS*

*Dr. iur. Aldona Kipāne,
Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija*

Abstract

In today's world the nature of violence and prevalence of it are with a high-risk profile and the nature of public safety hazard. According to its structure, violence is not uniform. It has different forms. Violent behaviour often occurs in all areas of human activity. One of such areas is sport. Violence in sport is existing criminological phenomenon, which is determined by complex and hierarchically subordinated factors.

Aim is to describe the criminological aspects of the violence in sports. Research methods: theoretical studies, scientific literature analysis, statistical data analysis, data collection, systematization, analysis and synthesis.

The author concludes that sport criminology should be developed in the framework of criminology in Latvia. Criminological research of sports sphere have to be promoted where the problematics, which occur in modern changing environment and affect sports industry, are analysed more widely and comprehensively. It is of great importance and vital:

- 1) to identify the current situation, as well as to carry out an adequate and independent, and dynamic assessment of violence risks;
- 2) to predict the future development trends of criminal situation;
- 3) to develop preventive mechanism of negative consequences.

Keywords: aggression, criminals, sports criminology, violence,

* Pētījums prezentēts Starptautiskajā zinātniski praktiskajā konferencē "SABIEDRĪBA. CILVĒKS. DROŠĪBA. 2018" 2018. gada 27., 28. aprīlī. Rīgā. Konferences rīkotāji Baltijas Starptautiskā akadēmija, Society for Baltic Security, Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskā fakultāte

Ievads

Pēdējās desmitgadēs sportam pievērs š pastiprinātu uzmanību valsts, sabiedrība un dažādi speciālisti – tostarp kriminologi. Kriminoloģija ir zinātne, kas vienmēr ir atvērta jaunu virzienu izpētei, citu zinātņu novērtējumam, jaunas metodoloģijas apgūšanai un ieviešanai¹. Jāpiekrīt viedoklim, ka sporta tiesībām ir izteikta sociālekonomiska un politiska nozīme. Mūsdienās daudzi cilvēki savā personības pašrealizācijas procesā dzīves jēgu atrod sportā, it īpaši augstu sasniegumu sportā. Tā rezultātā nodarbošanās ar sportu kļūst par pamatprofesiju, kurā par veicamo darbību tiek saņemta noteikta samaksa un atbilstošas sociālās garantijas. Šādu profesionālu sportistu personības iezīmes ir ieguvušas noteiktu individualitāti, kas bieži vien visai krasi atšķiras no citu profesiju pārstāvjiem². Sporta pilnveidošanos ietekmē arvien jauni krimināltiesiska rakstura problēmjaudājumi. Tiek uzskatīts, ka ar sportu saistītā vardarbība (sports-related violence) daudzās valstīs ir kļuvusi par kritisku sociālu problēmu³. Jānorāda, ka pētījumi sporta kriminoloģijas virzienā ir nosacīti nesena prakse, identificējot sporta nozares problemātiskākos virzienus. Pamattēmas sporta kriminoloģijā ir:

- 1) noziedzība profesionālajā sportā;
- 2) vardarbīgā noziedzība sporta vidē;
- 3) sportistu noziedzība;
- 4) narkokriminalitāte un dopings;
- 5) sporta līdzjutēju uzvedības kriminālās izpausmes;
- 6) fiziskās aktivitātes un sporta ietekme uz noziedzības novēršanu;
- 7) fiziskās aktivitātes kā notiesāto personu resocializācijas metode (fiziskās aktivitātes cietumā).

Sporta likuma 1. pants nosaka, ka sports ir visu veidu individuālas vai organizētas aktivitātes fiziskās un garīgās veselības saglabāšanai un uzlabošanai, kā arī panākumu gūšanai sporta sacensībās⁴. Jāatzīst, ka sports ir fiziskās kultūras sastāvdaļa, fiziskās audzināšanas līdzeklis un metode. Tas ir specifisks sabiedrisko attiecību veids, kas vērsts uz iedzīvotāju veselības stiprināšanu un indivīda harmonisku attīstību. Sports pilda socializācijas un indivīda audzināšanas funkciju, tieši fizisko nodarbību procesā izveidojas un izpaužas dažādas starpresoru attiecības. Tiek atzīts, ka sports ir viens no galvenajiem instrumentiem fiziski un morāli veselības nodrošināšanai un nacionālās identitātes

apliecināšanai. Pēdējo gadu zinātniskā pētniecība parāda, ka sportā cilvēks izzina sevi, savu būtību, pārvar dabiskās bailes, emocionāli negatīvās sajūtas – vilšanos, bezizeju, slinkumu, vājības u. c. Psihologs Konrāds Lorencs uzskata, ka sports ietver ritualizētu cīņas formu sabiedrības kultūras dzīvē. Dohas deklarācija aicina īstenot jaunas globālas iniciatīvas noziedzības novēršanā, kas pamatojas uz sportu un fiziskajām aktivitātēm. Programma “Line Up Live Up” attīsta noderīgas prasmes sportā un dzīvē. Sports ir nozīmīgs riskam pakļauto jauniešu dzīves prasmes paaugstināšanai, kas viņiem ļauj labāk tikt galā ar ikdienas izaicinājumiem un novērst vardarbību, noziedzību vai narkotiku lietošanu⁵. Sports ir augošs ekonomisks un sociāls fenomens, kas ievērojami sekmē Eiropas Savienības stratēģisko mērķu sasniegšanu attiecībā uz solidaritāti un labklājību. Vienlaikus jāatzīst, ka sportam kā sociālai sistēmai ir arī negatīvas iezīmes.

Sporta attīstības vēsture parāda, ka sports var radīt agresiju, vardarbību, dusmas, naidu, pārkuma sajūtu, nesamierināmu fanu “klanu” izraisītas nekārtības. Virknē pētījumu apstrīdēts viedoklis par sporta nodarbību koriģējošo ietekmi uz kriminālās uzvedības izpaušmēm. Piemēram, pētnieki Mihaels Mesners (*Michael Messner*) un Donalds Sabo (*Donald Sabo*) secināja, ka sportiskās aktivitātes sportistos veido agresivitāti⁶. Kriminologs Dereks Krīgers (*Derek Kreager*), pētot, cik lielā mērā līdzdalība vidusskolas sporta sacensībās veicina vīriešu vardarbību, atklāja, ka amerikāņu futbola spēlētāji un cīkstoņi ievērojami biežāk demonstrē vardarbīgu izturēšanos nekā pusaudži, kuri nesporto⁷. Līdzvērtīgu nostāju atklāj arī psiholoģijas doktors Jevgēņijs Iljins, norādot, ka konfliktēšana un agresivitāte ir nedaudz augstāka sportistiem nekā personām, kuras ar sportu nenodarbojas⁸. Sports bieži ir saistīts ar politiku, intrigām un noziedzību. Vardarbīgā noziedzība ir pati problemātiskākā visas pasaules mērogā, izpaužoties starp personām, sociālajām grupām un slāņiem, nācijām un valstīm. Eiropas sabiedrībā sports saskaras ar jauniem pārbaudījumiem un uzdevumiem, piemēram, komerciālu spiedienu, jauno spēlētāju ekspluatāciju, dopinga, rasismu, vardarbību, korupciju un noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu⁹.

Raksta mērķis ir, pamatojoties uz speciālās literatūras, starpdisciplināriem pētījumiem un prakses materiāliem, izpētīt un novērtēt vardarbības fenomenu sporta sfērā. Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi uzdevumi: speciālās literatūras izpēte un būtiskāko

faktoru apzināšana saistībā ar pētāmo problēmu. Pētāmās tēmas aktualitāti nosaka fakts, ka Latvijā kriminoloģijas ietvaros nav veikta padziļināta izpēte par vardarbību sportā, tās cēloņiem un veicinošiem apstākļiem, noziedznieka personības kriminoloģisko raksturojumu. Prezentētais raksts ir teorētisks pētījums. Kriminoloģiskās realitātes parādību un likumsakarību izziņai tiek izmantotas vispārējās un speciālās juridiskās izziņas metodes: speciālās un juridiskās literatūras avotu referatīva analīze; aprakstošā metode, detalizēti pētīt pētījuma priekšmetu, statistiskā datu apstrādes metode. Pētījuma bāze ir dažādos pētījumos izdarītie secinājumi, zinātnieku un speciālistu atziņas un viedokļi. Autore apkopo vardarbības kriminoloģiskos problēmaspektus un konstatē šo aspektu kriminoloģiskās teorētiskās un praktiskās ievirzes.

Diskusija un rezultāti

Vardarbība, cietsirdība, agresivitāte un nežēlība ir mūsdienu indivīda, sociālo grupu, valsts un sabiedrības antisociālas iezīmes. Mūslaiku kriminologi, raksturojot noziedzības fenomenu, īpaši nodala vardarbīgo noziedzību, kas aptver vardarbīgā veidā izdarītus nodarījumus. Šādiem noziedzīgiem nodarījumiem raksturīga ļaundabīga agresijas izpausme, kuras mērķis ir nodarīt citam ciešanas vai otra izmantošana, galējā pakāpē – indivīda iznīcināšana. Vardarbība ir līdzeklis noteikta noziedzīga mērķa sasniegšanai.

Jāpiekrīt, ka sarežģītību rada termina “vardarbība” vienotas legālās definīcijas trūkums. Latviešu valodas vārdnīcā “vardarbība” skaidrota kā rupjas varas, fiziska spēka lietošana; nelikumīga piespiešana¹⁰. Speciālajā literatūrā nav vienotības vardarbības definējumā, daudzi autori nenošķir vardarbību no agresijas, citi to saista ar dūsmām, niknumu, postošu rīcību, sadismu, nežēlību un brutalitāti¹¹. Kriminoloģiskā izpratnē agresija tiek definēta kā darbība, kas nodara fizisku ļaunumu vai psihisku traumu apkārtējiem cilvēkiem un kuru pavada spēcīgas, negatīvas emocijas – naidis, naidīgums, neieredzēšana. Masveida agresija izpaužas genocīdā, terora, etnisko un ideoloģisko sadursmju formā¹². Speciālās literatūras analīze parāda, ka sportā identificētas divas agresijas formas:

- 1) kura izriet no konkrētā sporta veida un tā ir nepieciešama,
- 2) kuras mērķis ir kaitēt pretiniekam¹³.

Tiek atzīts, ka agresija ir pastāvējusi vienmēr – agresija ir normāla,

tomēr atšķirība ir tajā, kā indivīds spēj tikt ar to galā, izpaužot sociāli pieņemamā veidā. Ja viena indivīda vajadzības tiek apmierinātas, sagādājot ciešanas citam indivīdam, tad šādu agresijas izpausmi var saukt par vardarbīgu izmantošanu (abuse), no vienas puses, un pārciestu vardarbību (suffered violence), no otras puses¹⁴.

Indivīda agresivitāte bieži ir vardarbības cēlonis. Agresivitāte ir tieksme uz agresīvu uzvedību (lat. *aggressio* – uzbrukums) – destruktīva uzvedība parasti ļaunprātīga; uzbrukums pirmām kārtām cilvēkiem¹⁵. Pamatā agresiju raksturo trīs pieejas:

- agresija kā instinkts;
- agresija kā frustrācijas rezultāts un
- agresija kā apgūta sociāla uzvedība¹⁶. Zināmu izpratni par agresijas izpausmēm varam atrast amerikāņu filozofa un psihoanalītiķa Ēriha Fromma (*Erich Fromm*) analīzē.

Cilvēkus ietekmē ne tikai audzināšana vai sociālie apstākļi, bet arī zemapziņa, kas izpaužas slieksmēs. Ē. Fromms arī nodala vairākas sfēras, kurās izpaužas agresijas veidi, minot gan sportu, gan noziedzību:

- 1) sports – agresīvā potenciāla izlāde, piemēram, cīņas sports, kurā vīrieši, nespēdami īstenot dzīvē savu agresivitāti, to “izspēlē” sportā. Ē. Fromms īpaši min karatē, kurā pretinieki “spēlē nogalināšanu”, tādējādi juzdamies apmierināti pat tikai par to, ka var mācīties nogalināt;
- 2) noziedzība – noziedznieku liela daļa ir nevis “izdevīguma noziedznieki”, bet gan to antisociālās destruktīvās tendences spiež par tādiem būt¹⁷.

Asociētā profesore, Dr. Linda Kēlere (*Linda Keeler*), pētot agresiju sportā (sport aggression) – atļauta vai nesankcionēta – un agresiju dzīvē (life aggression), konstatēja, ka vīrieši abās kategorijās uzrādīja ievērojami augstāku agresivitātes līmeni nekā sievietes¹⁸.

Sanktpēterburgas Valsts universitātes docents Vladimirs Safonovs, analizējot sportistu agresiju, apzinājis, ka tieša agresija ir raksturīga vīriešiem, bet netieša agresija sievietēm¹⁹. Interesi izraisa sportistu aptaujas rezultāti, kas parādīja, ka agresija sportā aplūkojama kā trīs izturēšanās veidi:

- 1) lielākā daļa sportistu (58%) apgalvoja, ka agresija sportā ir svarīgs komponents, sports un agresija ir nesaraujami – neesot agresīvam cīņas sportā, ir grūti uzvarēt pretinieku. Turklāt tika norādīta arī trenera loma, kurš atsevišķās

- situācijās kultivē agresiju;
- 2) samērā neliela daļa (23%) sportistu atzina, ka sports un agresija nav savienojami jēdzieni, tas traucē sportā, agresija sportā ir nosodāma;
 - 3) sportistumazākā daļa (19%) uzskata, ka agresija nepieciešama tikai kādreiz, un trenerim arī jāpiemēro stingrība, iespējams, agresija pret sportistiem, lai tos stimulētu darboties. Pēc šīs sportistu grupas domām, agresijai vajadzētu izpausties kā normālām “sporta dusmām”, to mērķis ir iegūt maksimālu rezultātu. Tomēr agresija nedrīkst izraisīt ievainojumus, nespportisku uzvedību²⁰.

Vardarbība pēc intensitātes var būt saistīta kā ar fizisku sāpju nodarīšanu, tā arī bez fizisku sāpju nodarīšanas, piemēram, sasiešana, ievietošana noslēgtā telpā u. tml.²¹ Vardarbība kā piespiedu metode ir cilvēktiesību, īpaši tiesību uz dzīvību, drošību, cieņu, fizisko un garīgo integritāti, vispārējs pārkāpums. Vardarbība ir visuresošs, plašā mērogā pārstāvēts fenomens, un tās klātbūtne nav atkarīga no kultūras īpatnībām²². Pēc uzbūves vardarbība nav viendabīga, tai ir dažādas formas, saskaņā ar kurām tā tiek iedalīta – fiziskā, psihiskā, emocionālā, sociālā, seksuālā, ekonomiskā, vardarbīga kontrole. Vardarbība var būt: 1) tieša; 2) netieša; 3) sadzīviska; 4) sadistiska; 5) perversa. Vardarbība ir saistāma ar draudošu, fizisku vai psiholoģisku agresiju pret kādu, apdraudot viņa drošību, veselību un/vai labklājību. Vardarbība ir process, lai to pārtrauktu, jānovērš visas agresīvās darbības²³.

Analizējot vardarbības fenomena problemātiku sportā, jāteic, ka tā jau sen ir daļa no sporta elementiem. Prakses materiāli un veiktie pētījumi apliecina, ka vardarbība sportā ir masveida parādība. Turklāt pēdējos gados vardarbība sportā gan spēles laukumā, gan ārpus tā ir uztverta kā sociāla problēma. Vardarbību sportā (sports violence) skaidro kā uzvedību (darbību), kas pārkāpj atsevišķa sporta veida noteikumus, nodara kaitējumu un nav saistīta ar sporta mērķiem un godīgu sportisko konkurenci²⁴. Vairāki pētnieki atzīst, ka atsevišķos sporta veidos agresija ir svarīga un galvenokārt pieņemama sporta aktivitātes sastāvdaļa. Cilvēka agresijai ir vismaz trīs funkcijas: 1) sava mērķa sasniegšana; 2) atslodze; 3) pašrealizācija un pašapliecināšanās. Tai ir vairāki iemesli: 1) lai kontrolētu mērķobjekta uzvedību; 2) lai atriebtos vai taisnīguma vārdā; 3) veicinātu un aizstāvētu savu paštēlu; 4) vēlme pēc asām izjūtām²⁵.

Tiek atzīts, ka sports un fiziskās aktivitātes var nodrošināt efektīvu indivīda personības un sociālo attīstību. Kopā ar acīmredzamajiem fizioloģiskajiem ieguvumiem ir pierādīts, ka sports pastiprina emocionālās un kognitīvās spējas, tostarp pašnovērtējumu un spēju atrisināt problēmas²⁶. Tas var tieši ietekmēt uzvedības riska faktoros, un tādēļ sports var būt noderīga intervences stratēģija, lai mazinātu antisociālu uzvedību. Pastāv viedoklis, ka sports kā fiziskā aktivitāte ir negatīvi saistīts ar trauksmi, negatīvām emocijām un nedrošību²⁷. Instinktu teorija balstās uz pieņēmumu, ka agresīvās uzvedības pamatā ir instinktu darbība, tātad cilvēka uzvedības agresīvās izpausmes ir ģenētiski ieprogrammētas. Cilvēkam ir nepieciešama agresijas izlāde, tādēļ instinktu teorija rekomendē sportu kā mēreni agresīvu darbību agresijas mazināšanai.

Plašsaziņas līdzekļos bieži tiek atspoguļota vardarbīga un agresīva uzvedība, 85-95% gadījumu to veikuši vīrieši. Samērā apjomīgu daļu to paveikuši profesionālie sportisti pret saviem bērniem, vienaudžiem, partneriem un dzīvniekiem²⁸. To varētu skaidrot ar noteiktas dzimumu lomas kultūras apguvi. Vīriešiem patīk sacensties, mēroties spēkiem, parādīt drosmi, tādējādi vīrieši tiek pakļauti vīrišķības normām, kas akcentē agresiju, veiksmi, konkurenci, emocionālo spēku, nevērību, neatkarību un dominējošo stāvokli. Vīriešu un zēnu pieredzes socializācija prasa ievērot šīs normas un lomu, tas arī atspoguļojas sportā. Īpaši kaitīgi un sabiedriski bīstami ir tie gadījumi, kad pārmērīga vardarbība tiek pielietota kā sāncensības stratēģija²⁹.

Kādā veidā tiek kontrolēta vardarbība sportā? Tradicionāli vardarbību sportā kontrolē iekšēji, nosakot sodus spēlē, naudas sodus un noraidīšanu. Ir skaidrs, ka iekšējās kontroles ietvaros nav izdevies efektīvi ierobežot ar sportu saistīto vardarbību. Šīs nepilnības ir radījušas arvien pieaugošu nepieciešamību sabiedrībai kontrolēt sporta spēļu ietvaros notiekošo vardarbību. Vardarbība sportā tiek atzīta par nopietnu sabiedrības problēmu³⁰.

Amerikāņu speciālisti ir izpētījuši un pierādījuši, ka nodarbošanās ar cīņas sporta veidiem, īpaši pusaudžiem, var sekmēt vai izraisīt antisociālu uzvedību. Paaugstināta agresivitāte ir viens no vardarbīgās noziedzības determinantiem. Sports ietver indivīda/indivīdu savstarpējo cīņu, un ir laba platforma agresivitātes izpausmēm. Ilinoisas Valsts universitātes pētnieks Vilberts Markelus Leonards (*Wilbert M. Leonard*) sportā ir identificējis divas agresijas formas:

- 1) instrumentāla agresija – nav emocionāla un uz uzdevumiem orientēta;
- 2) reaktīva agresija – tās pamata sastāvdaļa ir emocijas, un tās mērķis ir kaitējums. Vardarbība ir reaktīvas agresijas iznākums³¹.

Tādējādi jānorāda, ka agresija sportā netiek uztverta kā nepārprotami negatīva. Ja tā ir pamatota ar sporta aktivitātes mērķi, agresija ir ļoti vēlama³². Agresija tiek uzskatīta par nepieciešamu, ja tā notiek saskaņā ar atbilstošā sporta veida noteikumiem. Tam var piekrist, jo atsevišķos sporta veidos ir nepieciešama agresivitāte – uzstājīgs, neatlaidīgs un enerģisks uzvedības stils. Tā ir spēle, sacensība noteikumu ietvaros ar augstu intensitāti, palielinātu fiziskā un garīgā spēka piepūli un vēlmi uzvarēt, bet bez nodoma traumēt pretinieku³³. Savukārt, ja tā neatbilst noteiktā sporta veida noteikumiem, tad šāda rīcība tiek ierobežota un ir sodāma, paredzot atbildību par apzinātu kaitējuma nodarīšanu.

Autore uzskata, ka vardarbība ir personas uzvedība (daudzveidīgas rīcības formas) un arī sarežģīts emocionāls stāvoklis ar izteiktu motivācijas pamatu. Jāatzīst, ka vardarbības pamatā ir daudzu apstākļu kombinācija – vides stimuli, stress, iedzimta impulsivitāte, negatīva pieredze, piemēram, pārciesta vardarbība, atbalsta trūkums, ģimenes konflikti u. c. Var minēt, ka profesors Raids Melojs (*J. Reid Meloy*) vardarbību grupē, ņemot vērā vardarbīgas rīcības pamatu, vai tas ir pašsaglabāšanās (self-preservation) vai varmācība, nežēlība (predation):

- 1) emocionālā vardarbība (affective violence) – vardarbība ir atbilde bailēm vai dusmām, un kaitējums nodarīts aizsargājot sevi;
- 2) varmācīgā vardarbība (predatory violence) – vardarbība ir plānota un saistīta ar emocijām³⁴.

Sporta noteikumu neievērošana tiek uzskatīta par svarīgu faktoru, lai noteiktu sportista nodomu. Jāpiekrīt sporta sociologa Džeija Koakleija (*Jay J. Coakley*) uzskatam: “pārmērīga fiziska spēka lietošanu var uzskatīt par uzvedības novirzi, nevis par sportisku normu. Abu dzimumu atlēti ir tik fokusēti uz savas atlēta identitātes saglabāšanu, tā aizrāvušies ar emocijām un sporta aktivitātēm, ka viņi neievēro samērīguma principu. Nopietns kaitējums var izbeigt sportista karjeru”³⁵. Šajā aspektā interesanti minēt sporta jomas speciālista Mitča Abrama (*Mitch Abrams*) sporta vardarbības modeli

(The Abrams model of sport violence). Tas ietver divus vardarbības veidus:

- 1) nejauša vardarbība (tās mērķis nav kaitēt citiem, bet vērsta uz sportisku mērķi);
- 2) reaktīva vai naidīga vardarbība, kuras īpašs mērķis ir nodarīt kaitējumu citam:
 - a) spontāna, rodas dusmu iespaidā;
 - b) plānota – saistīta ar piedzīvotu neveiksmi³⁶.

Vardarbībai sportā ir daudzveidīgas formas. Piemēram, fiziski aizskārumi, uzbrukumi, seksuāla vardarbība, seksuāla uzmākšanās, psiholoģiska vardarbība var ietvert diskriminācijas elementus, naida motivēta agresija tiek uzskatīta par kvalitatīvi atšķirīgu agresijas formu, kas ietver nodomu kaitēt un kas uzbrucējiem pilda gan simbolisku, gan instrumentālu funkciju³⁷. Vardarbības un agresivitātes fenomenu pēta kā sarežģītu parādību, kas veidojas ne tikai bioloģisko, bet arī sociālo un psiholoģisko faktoru ietekmē. Piemēram, pusaudžu periodā (11-15 gadi) bieži agresija ir daļa no „grupas spēles” ar mērķi nodemonstrēt pieaugušā vājumu, „izsist” viņu no emocionālā līdzsvara. Pusaudži agresiju nereti izmanto arī pieaugušo noniecināšanā, kas veicina viņu pašu atbrīvošanos no pakļautības. Pieaugušais šajā periodā vairs nav autoritāte, kaut arī pusaudzim svarīga identifikācijas tēla lomu pilda slaveni sportisti, aktieri, popzvaigznes u. tml.³⁸

Vardarbība visdažādākajos tās izpausmes veidos ir bīstama un kaitīga, tā izraisa paliekošu, nelabvēlīgu iedarbību gan uz indivīda veselību, attīstību un pilnveidošanos, gan sabiedrības labklājību un veselību. Vardarbība kā nekontrolēta un galēja agresijas forma rada veselības traucējumu vai ciešanas, attīstības traucējumus vai nevēlami ietekmē indivīda turpmāko darbību, kritiskākā gadījumā pat fizisko, psihisko vai sociālo spēju zaudēšanu un personas nāvi. Tās traumatiskās sekas var izpausties upura kognitīvajā sfērā; uzvedībā; fiziskajā veselībā; sociālajā sfērā un emocionālajā sfērā. Vardarbības sekas var radīt gan īslaicīgas, gan ilgtermiņa sekas. Piemēram, vardarbības pētniece Kristiana Sandersona (*Christiane Sanderson*) nodala šādas seksuālas vardarbības ilgtermiņa sekas:

- emocionālās sekas, kas izpaužas kā depresija (pašnāvnieciskas domas un uzvedība, zems pašvērtējums, vainas izjūta, negatīvs paštēls, sevis vainošana) un trauksme (trauksmes lēkmes, bailes, fobijas, dusmas, uzmācības);
- sekas savstarpējās attiecībās (grūtības uzticēties, vājas

- sociālās prasmes, izolācija, atsvešinātības un nedrošības sajūta, grūtības veidot un uzturēt attiecības, grūtības uzņemties vecāku lomu, seksuāla un fiziska viktimizācija);
- pēctraumatiskā stresa sindroma simptomi, kas izpaužas atkārtotā notikušā pārdzīvošanā (uzmācīgas domas, pēkšņi atmiņu uzliesmojumi, murgi), disociatīvos traucējumos un vājās koncentrēšanās spējās;
 - fiziskās sekas, kas izpaužas psihosomatiskās sāpēs (galvassāpes, alerģiskas reakcijas, gastroenteroloģiskas saslimšanas u. tml.) un miega traucējumos;
 - seksuālie traucējumi (uzbudināmības traucējumi, seksuālas fobijas, seksuāla trauksme, neizvēlīgums dzimumattiecībās u. c.);
 - uzvedības traucējumi, piemēram, ēšanas traucējumi (pārēšanās, apetītes trūkums, uzdzīvošana), narkotisko vielu lietošana, pašsakropļošanās (ķermeņa daļu graizīšana, ķermeņa daļu sišana pret priekšmetiem) un pašnāvības mēģinājumi³⁹.

Sports ir vide, kurā izpaužas dažādas emocijas, tām ir nozīmīga loma sportistu darbībā. Jānorāda, ka sporta kriminoloģijas ietvaros vardarbības izpēte aptver plašu izpētes loku:

- 1) sportista (fiziska persona, kura nodarbojas ar sportu un piedalās sporta sacensībās) vardarbīga rīcība sporta laukumā un/vai ārpus tā;
- 2) profesionāla sportista (fiziskā persona, kura uz darba līguma pamata un par nolīgto samaksu gatavojas sporta sacensībām un piedalās tajās) vardarbība;
- 3) sporta jomas darbinieka, kurš veic izglītojošo, tiesneša, metodisko, sportistus vai sporta sacensības apkalpojošo, organizatorisko vai cita veida darbu, vardarbīga rīcība;
- 4) sporta skatītāju, līdzjutēju (fanu) vardarbība un huligānisms.

Vardarbība sportā nav atkarīga no valsts ekonomiskā, politiskā, kultūras, reliģijas un ģeogrāfiskā stāvokļa. Prakses analīze parāda, ka personas, kuras nodarbojas ar sportu, arī var aktīvi piedalīties dažādu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā, ietilpt noziedzīgās organizācijās. Piemēram, Krievijā pagājušā gadsimta 90-tajos gados profesionālais sports kļuva par “noziedzības skolu”. Kultūristu un cīņu sporta sportistu (austrumu cīņas, bokss, džudo, karatē, brīvā cīņa u. c.) iesaiste noziedzīgos grupējumos kļuva par parastu parādību⁴⁰.

Raksturojot sportistus, kuri izdarījuši noziedzīgu nodarījumu (krievu val. преступники-спортсмены) norādīts, ka tiem piemīt fizisks spēks, noteikta psiholoģiska sagatavotība, un nereti tie izdara ļoti smagus un bīstamus noziegumus, kuros izpaužas nekaunība un nežēlība⁴¹. Lietas par sportistu izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem atrodamas arī Latvijas tiesu praksē, piemēram, persona F. pēkšņu dusmu un agresijas vadīta, tīši, vismaz vienu reizi ar dūri iesita personai G. pa sejas kreiso pusi, pēc kā persona G. zaudēja samaņu. Raksturojot personu F., norādīts, ka viņš nodarbojas ar džudo cīņu, sasniedzis ievērojamus rezultātus, piedalījies starptautiskās sacensībās, ir talantīgs un daudzsološs sportists⁴².

Ārvalstu pētnieki secinājuši, ka visizplatītākie sportistu nodarījumi ir vardarbīgie noziedzīgie nodarījumi, samērā bieži novērojama seksuāla rakstura vardarbība. Tādas darbības nereti veic sporta darbinieks, no kura cietušais ir atkarīgs, piemēram, treneris, komandas vadītājs, sporta ārsts. Pētījumu rezultāti liecina, ka šāda uzvedība sporta vidē ir neadekvāti augsta. Piemēram, secināts, 20% koledžu futbola augstākās līgas komandās tiek piesaistīti sportisti, kuriem ir sodāmība. Lielākā daļa no viņiem ir vīrieši, un tas ir saistīts ar vīrieša dzimuma pārsvaru vadītāju statusā gan dzīvē, gan sportā.

Kanādas pētnieki secinājuši, ka seksuāla uzmākšanās un ļaunprātīga izmantošana notiek visos sporta veidos un līmeņos, tostarp bērnu, jauniešu, koledžu, universitāšu un profesionālajā sportā. Secināts, ka 34% sportistes piedzīvojušas vīrieša seksuālu uzmākšanos, bet 12% uzmākušās sievietes⁴³. Saskaņā ar amerikāņu pētnieku datiem studenti sportisti veido 3,3% iedzīvotāju. No tiem 19% ir seksuāla rakstura varmākas, 35% ir vardarbīgi savās ģimenēs. Viens no trīs seksuāla rakstura aizskārumiem tiek izdarīts universitātes pilsētiņā, un to izdara sportists, kā arī secināts, ka studenti sportisti seksuāla rakstura aizskārumus veic sešas reizes biežāk nekā studenti, kuri ar sportu nenodarbojas⁴⁴. Minēto apliecina plašsaziņas līdzekļos izskanējušie seksuālās izmantošanas gadījumi sporta vidē. Pievēršot pasaules mediju uzmanību, ukraiņu izcelsmes vingrotāja T.G. interneta profilā pavēstīja par izvarošanas gadījumu, kas noticis sacensību laikā Štutgartē 1991. gadā, kad sportistei bija 15 gadi. Šajā problēmaspektā jāatzīmē psihodinamiskā teorija, kas nosaka, ka noziedzīgu uzvedību veicina psiholoģiska brieduma trūkums un vāja paškontrolē noteiktās situācijās. Psiholoģiskais briedums nozīmē pilnībā attīstītu Ego un Superego. Psiholoģiski

nobriedis cilvēks spēj aizkavēt tūlītēju apmierinājuma saņemšanu, mīlēt un būt mīlētam kontekstā ar spēju uzturēt ilgstošas seksuālas attiecības un būt sociāli produktīvs⁴⁵.

Sportistu un sporta fanu vardarbība bieži tiek uztverta kā simboliska uzvedība. Piemēram, futbola huligāniem tā ir rituāla vajadzība prezentēt sevi jeb pašprezentācija (self-presentation) un statusa uzlabošana⁴⁶. Tomēr atsevišķos gadījumos šādi vardarbībai var būt arī plānotas vardarbības un pat terora aktu iezīmes.

Latvijā vardarbīgu fanu skaits nav liels, tomēr, organizējot starptautiskos sporta pasākumus, incidentu iespējamība pieaug. Sporta fanus var izmantot ekstrēmiskās organizācijas savu mērķu sasniegšanai⁴⁷. Vardarbības novēršana un sabiedriskās kārtības nodrošināšana sporta arēnās un pilsētas ielās pēc sacensībām kļūst arvien aktuālāka arī Latvijā. Pētījumi Rietumeiropā liecina, ka aktīvo pārkāpēju vecums ir no 18 līdz 25 gadiem. Satrauc tas, ka apmēram 15% no aktīvo nekārtību cēlājiem ir ekstrēmisko grupu dalībnieki⁴⁸.

Atsevišķa problēma ir sportistu un/vai fanu izraisīta vardarbība ģimenē, jo tā ir kļuvusi par sporta pasaules daļu. Lielbritānijā veikts pētījums atklāj saistību starp vardarbību ģimenē un notikušajām futbola spēlēm. Gadījumos, kad vietējā komanda spēlēja un zaudēja, vardarbība ģimenē salīdzinājumā ar dienām, kad spēļu nebija, palielinājās par 38%, bet dienās, kad uzvarēja – palielinājās par 26%. Tika novērota arī tendence, ka nākošajā dienā pēc spēles vardarbības gadījumi ģimenē palielinājās par 11%⁴⁹. Jāsecina, ka ir dažādi sociālie, ekonomiskie un kultūras faktori, kas veicina vardarbību sportā, īpaši attiecībā uz skatītāju vardarbību.

Jānorāda, ka vardarbība sportā ir apjomīga un nozīmīga problēma, kas izpaužas daudzveidīgi. Efektīva prevencijas sistēma būtu viens no veidiem mazināt vardarbības izplatību un negatīvās sekas. Bez efektīvas vardarbības sportā izpētes nav iedomājama tās novēršanas un apkarošanas stratēģija. Tomēr trūkst visaptverošu pārskatu un statistikas datu par vardarbības sportā situāciju Latvijā un Eiropas Savienībā. Tiesībaizsardzības iestādes vienas pašas nevar novērst vardarbības sportā cēloņus⁵⁰. Tādējādi vardarbības sportā novēršanas vektoram jāpamatojas uz sistemātiskiem pētījumiem, iegūto datu analīzi un situācijas analīzi. Vardarbības novēršana un apkarošana jāveic visos līmeņos: metavidē, makrovidē, mezovidē un mikrovidē (pasaule, valsts, reģions, ģimene), tajā iesaistot starptautiskās organizācijas, sporta organizācijas, tiesībaizsardzības iestādes,

citas institūcijas un ieinteresētās personas. Svarīga politiskajā un profesionālajā līmenī ir agrīnā iejaukšanās, to attiecinot gan uz vardarbības veicēju, gan upuri. Vardarbības sportā novēršanai nozīmīgs ir sabiedrības izglītošanas process, mainot sabiedrības attieksmi tā, lai vardarbīga uzvedība tiktu uzverta kā nepieņemama. Tas nozīmē, ka tiek reklamēts viedoklis, ka sports ir vērst uz sabiedrības veselības stiprināšanu un indivīda harmonisku attīstību, veselīgu konkurenci, prieku un jautrību, it īpaši junioru līmenī.

Viens no kriminoloģijas uzdevumiem ir atklāt vardarbīgas uzvedības cēloņus un veicinošos apstākļus. Vardarbīgas uzvedības pētījumiem kriminoloģijā pievērsta liela uzmanība. Postmodernisms ir plašs virziens zinātnē, kas apstrīd universālu patiesību pastāvēšanu un atzīst viedokļa mainību un daudzveidību. To pilnībā varam attiecināt uz kriminoloģijas zinātni. Vardarbīgas uzvedības veidošanos varam izskaidrot, izmantojot teoriju daudzveidību. Apskatīsim tipiskākās teorijas un pieejas. Klasiskā kriminoloģiskā skola balstās uz pieņēmumu, ka katram indivīdam piemīt brīva griba veikt vai neveikt noteiktu darbību. Savukārt pozitīvisma skolas ietvaros pastāv uzskats, ka kriminālā uzvedība ir saistīta ar individuālajiem, iedzimtajiem vai psiholoģiskajiem faktoriem. Sasprindzinājuma teorija skaidro, ka sabiedrības sociālā struktūra, tās spriedze var pamudināt un stimulēt indivīdu izdarīt noziedzīgu nodarījumu.

Mūsdienu sportu raksturo ne tikai augstas fiziskās slodzes ietekme uz organismu treniņu un sacensību laikā, bet arī paaugstināta psihiskā spriedze. Sportisti nereti sacensību laikā nonāk ekstremālās situācijās, kurās jāspēj adaptēties un iemācīties tās pārvarēt, pretējā gadījumā stabili panākumi sacensībās nav iespējami⁵¹. Raksturīgākie riska faktori (īpašības, apstākļi, notikumi dzīvē vai gūtā pieredze, kas statistiski korelē ar vardarbīgas uzvedības rašanos), kas ietekmē vardarbīgu uzvedību ir bioloģiskie, psiholoģiskie un sociālie (kultūras) vides raksturlielumi.

Sociāli situatīvo skaidrojumu teorija nodala divus galvenos faktoros:

- 1) stress, pārslodze sportā, seksuāla rakstura problēmas, zemi ienākumi;
- 2) sociālās normas vardarbīgas rīcības pielietošanā⁵². Piemēram, pagājušajā gadsimtā pētnieku grupa secināja, ka agresija rodas frustrācijas un vilšanās gadījumos. Frustrācija

noved pie agresijas. Ja uz mērķi orientēta uzvedība ir bloķēta, īpaši tīša, patvaļīga, negodīga un nelegitīma uzvedība, tas gandrīz vienmēr noved pie agresijas. Bloks – frustrācija – agresija. Vēlāk tika pierādīts, ka ne vienmēr frustrācija un vilšanās (zaudējot, spēlējot nepietiekami labi, iegūstot ievainojumus, saskaroties ar negodīgumu sacensībā) izraisa agresīvu uzvedību. Drīzāk noslieci uz vardarbīgu rīcību palielina neapmierinātība⁵³. Sociālās anomijas teorija parāda, ka industrializētā sabiedrībā indivīda galvenais mērķis ir iegūt materiālo labumu un panākumus. Kriminālā uzvedība arī parāda, ka indivīds nespēj sasniegt mērķus sociāli akceptētā veidā. Biosociālā kriminoloģija noziedzīga nodarījuma izdarīšanu un antisociālu uzvedību izskaidro ar abu – bioloģisko un vides faktoru – ietekmi. Diferenciālo saistību teorija norāda, ka kriminālā uzvedība ir apgūta saskarsmes procesā ar citiem cilvēkiem, kas pamatā notiek tuvu personu starpā. Iemācīšanās ietver kriminālās uzvedības tehniku un specifiskus motīvus, dziņas, attieksmi.

Pēdējo gadu pētījumi parāda, ka kriminālo uzvedību nosaka faktoru mijiedarbība – ģenētiskie, bioloģiskie un vides faktori, indivīda audzināšana, ģimenes funkcionēšana un savstarpējās attiecības ģimenē. Apkārtējā vide (fiziskā vide un sociokulturālā vide) ir viens no elementiem, kas ietekmē indivīda socializāciju. Apkārtējās vides uztvere ietekmē veidus, kādā cilvēki mijiedarbojas viens ar otru. Profesors Marks Knaps (*Mark Knapp*) un Judīte Halla (*Judith Hall*) ir aprakstījuši sešas vides uztveres dimensijas: formalitāte, siltums/sirsnība, noslēgtība, draudzīgums/familiaritāte, ierobežojums un attālums/atstatums⁵⁴. Citā aspektā indivīda sociālo mijiedarbību un uzvedību skaidro simboliskais interakcionisms – jebkāda sociālā mijiedarbība notiek ar simbolu – dažādu ar jēgu vai nozīmi apveltītu objektu palīdzību. Indivīdam vienmēr ir simboliska reakcija uz tikpat simbolisku cita indivīda rīcību. Vienas grupas vai kultūras ietvaros kopīga dzīve rada arī kopīgus simbolus. Tomēr cilvēks tos subjektīvi interpretē.

Lielbritānijas pētnieks Pīters Terrijs (*Peter Terry*) un Kanādas speciālists Džons Džeksons (*John Jackson*) norāda, ka ir trīs vardarbības pastiprināšanās avoti:

- 1) sportista referentās grupas ietekme (treneris, komandas biedri, ģimene, draugi);

- 2) spēles struktūra un noteikumu īstenošana;
- 3) fanu, mēdiju, tiesas un sabiedrības attieksme⁵⁵.

Sportisti ir fiziski un psiholoģiski sagatavoti, tas veido indivīda atsevišķās īpašības. Pētot, kādās situācijās var sagaidīt sportista agresīvu uzvedību – personisku neētisku noteikumu pārkāpumu, verbālu un fizisku vardarbību, ir secināts, ka sportisti noteikumu pārkāpumus izdara četru faktoru ietekmē:

- 1) komanda uzvar vai zaudē;
- 2) komanda spēlē savā vai pretinieka laukumā;
- 3) vai spēles rezultātā ir liela atšķirība;
- 4) kādu vietu komanda ieņem tabulā⁵⁶.

Juvenilās noziedzības kriminoloģiskā izpēte apliecina, ka bērni, pusaudži un jaunieši vieglāk pakļaujas pozitīvai un negatīvai ārējās ietekmes iedarbībai. Šie aspekti arī nosaka prevencijas virzienu. Pieredze liecina, ka treneru un arī vecāku pārlieku dedzību, nesavaldību bieži vien pārņem arī jaunais sportists. Tas var atspoģuļoties ne tikai sporta laukumā, bet arī ārpus tā. Nereti skolā ar mobingu nodarbojas bērni, kas ir atzīti skolas sportisti, kuri tādā veidā mēģina uzspiest savu vērtību sistēmu, kurā kāda bērnu grupa neiederas⁵⁷. Sociālās iemācīšanas teorijas atbalstītāji uzskata, ka, ja agresija sportā tiek atbalstīta, tas stiprinās agresīvus ieradumus, vienlaikus samazinot spēju ierobežot, kavēt agresijas izpausmes. Jānorāda, lai varētu izprast un prognozēt sportista uzvedību sporta vidē, ir jāievēro gan psihiskie (kognitīvie un emocionālie), gan fizioloģiskie, gan sociālie kritēriji⁵⁸.

Specifisks vardarbības faktors sportistiem ir personas iekšējais stimuluss. Pamatā ir izteikta vēlēšanās būt veiksmīgākam un apmierināt savu “Ego”, kas arī ir galvenais “iekšējā” spiediena faktors. Sportistam kā indivīdam ir vajadzība pēc cieņas. Šo vajadzību apmierināšanai tiek meklēta citu cilvēku ievērība, atzinība, tās izpausme un izaugsmes vajadzības. Indivīds tiecas pēc pašattīstīšanās, pašpildīšanās, pašrealizēšanās, pašīstenošanās. Pamatots ir profesora Vitolda Zahara viedoklis, ka noziedznieks ar visu viņa īpašību kopumu ir individualitāte, un, neskatoties uz būtiskām atšķirībām, noziedzniekus var iedalīt grupās (tipos) pēc sociāli demogrāfiskām pazīmēm, izdarītā noziedzīgā nodarījuma rakstura un bīstamības pakāpes⁵⁹. Noziedznieka personība ir negatīvu personisko īpašumu kopums, kas raksturīgs attiecīga veida noziedzniekiem un katram noziedzniekam atsevišķi. Tādējādi

noziedznieka kriminoloģiskais raksturojums tiek analizēts trijos līmeņos: individuālajā, grupu un kopīgajā.

Vardarbīgā noziedznieka profilu var raksturot, ietverot tādas pamatelementus kā:

- personīgās iezīmes – raksturīgas konkrētam cilvēkam un kuras predisponē indivīdu veikt vardarbīgu rīcību. Personības raksturīgās iezīmes tiek definētas kā plaša individuāli psiholoģiska dimensija, kas apraksta personas uzvedības, domu un izjūtu internālās, stabilās un vispārīgās individuālās atšķirības. Iezīmes parādās indivīda aktivitātēs dažādās situācijās un dažādos laika sprīžos⁶⁰. Piemēram, cilvēki, kas dod priekšroku ekstrēmiem sporta veidiem (klinšu kāpšana, zemūdens peldēšana, izpletņlēcšana u. c.) ir izteikti ekstraverti⁶¹. Lielbritānijas pētnieki Deivs Smits (*Dave Smith*) un Sallija Stevarte (*Sally Stewart*) konstatēja, ka vīrieši, kuri ir konkurētspējīgāki, cenšas panākt pārākumu, iegūt priekšrocības un ir orientēti uzvarēt, uzrādīja augstāku seksuālo agresivitāti⁶²;
- sociālais raksturojums – demogrāfiskās pazīmes, sociāli ekonomiskais statuss, sociāli psiholoģiskās un tikumiski morālās īpašības. Pamata elementi ir dzimums, vecums, nacionalitāte, sociāli ekonomiskais statuss. Vardarbīgās noziedzības kontekstā sportistiem-noziedzniekiem ir savdabīgs kriminoloģiskais raksturojums: vīrietis 18-35 gadu vecs, ar augstāko izglītību, neprecējies, nestrādā vai strādā apsardzes jomā; nonācis sarežģītos materiālos apstākļos, kurus cenšas uzlabot noziedzīgā ceļā; pēc temperamenta holēriķis vai sangviniķis⁶³;
- motivācijas raksturojums – cilvēka individuāli psiholoģisko faktoru jeb motīvu kopums, kas ierosina cilvēka aktivitāti (noteiktu uzvedību) un piešķir tai virzību jeb nosaka uzvedības mērķi. Motivāciju raksturo trīs pazīmes: virziens (direction), pūles (effort) un neatlaidība (persistence)⁶⁴. Autore uzskata, ka konkrēta nodarījuma cēlonis ir personības kriminālā motivācija, kas pamatā veidojas divu veicinošo apstākļu grupu ietekmē. Viena grupa formē personības vajadzību, interešu, vēlmju, vērtību orientācijas izkropļojumu un deformāciju, otra grupa saistīta ar nodarījuma situāciju un procesu.

Saistībā ar personas vēlmēm jāatzīmē Stīvena Raissa (*Steven Reiss*) 16 pamatvēlmju teorija. Pamatvēlmes (vara, zinātkāre, neatkarība, statuss, sociālais kontakts, sevis aizstāvēšana, gods, ideālisms,

fiziska aktivitāte, romantika, ģimene, kārtība, ēšana, pieņemšana, miers, krāšana) nav savstarpēji saistītas, ir noturīgas un dzīves laikā īpaši nemainās⁶⁵. Attiecībā uz motivāciju var saskatīt divus avotus: iekšējie motīvi un ārējā motivācija. Šajā gadījumā raksturīgas divas teorijas – Viktora Vruma (*Victor Vroom*) gaidu jeb ekspektācijas teorija, kur par noteicošo tiek pieņemta indivīda subjektīvā situācijas uztvere un novērtējums (Valence-Instrumentality-Expectancy Model). No tā ir atkarīga indivīda lēmumu pieņemšana, rīcība un šīs rīcības rezultāti. Saskaņā ar šo teoriju cilvēki tiecas darboties tā, lai nodrošinātu sev vēlamu rezultātu. Uzvedību nosaka pārliecība, ka ir iespējams noteikts rezultāts (ekspektācija), kas saistīts ar citiem rezultātiem (instrumentalitāti), un personiskā apmierinātība ar šiem rezultātiem (valence)⁶⁶. Deivida Maklelanda (*David McClelland*) sasniegumu motivācijas teorija nosaka, lai arī pamatvajadzības cilvēkiem ir vienādas, virzoties uz augstākajiem vajadzību līmeņiem, parādās individuālās atšķirības, kas nav bioloģiski nosacītas, bet ir atkarīgas no vides, kurā cilvēks dzīvo, kā arī no viņa pieredzes. Saskaņā ar to cilvēkus pamatā motivē trīs galvenās vajadzības – pēc sasniegumiem, varas un attiecībām⁶⁷.

Autore atzīst, ka cilvēka uzvedību ietekmē ļoti daudzi dažādi faktori (bioloģiskie, vides, sociālie, ekonomiskie, kultūras u.c.). Tāpēc cilvēka uzvedība var izpausties kā paša indivīda iniciēta rīcība vai kā atbildes reakcija uz ārēju kairinātāju. Jāakcentē personas vēlmju izpētes nozīme, īpaši to, kuras ir ļoti spēcīgi izteiktas (tās precīzāk parāda rīcības motīvus).

Secinājumi

1. Vardarbība sporta jomā ir eksistējošs kriminoloģisks fenomens. Autore norāda, ka vardarbību sportā nosaka sarežģīti un hierarhiski pakārtoti faktori. Mūsdienu vardarbības raksturs un izplatība rada bīstamību apkārtējo cilvēku normālai līdzās pastāvēšanai. Nozīmīgi un vitāli svarīgi ir apzināt pašreizējo situāciju, kā arī veikt atbilstošu un pastāvīgu vardarbības risku dinamisku novērtēšanu. Nepieciešams prognozēt kriminālo situāciju attīstības tendences nākotnē, vienlaikus attīstot negatīvo seku novēršanas mehānismu.
2. Rakstā piedāvāts šāds vardarbības skaidrojums: vardarbība ir tāda personas kaitējoša rīcība, kas savu mērķu, vajadzību, vēlmju vai iekšējo izjūtu izpaušmes realizēšanai veikta nerēķinoties ar

citas personas tiesībām, drošību un tās rezultātā rada kaitējumu, ciešanas vai šāda kaitējuma vai ciešanu draudus. Turklāt šāda rīcība apkārtējos rada negatīvas izjūtas, bailes un satraukumu par drošību.

3. Latvijā kriminoloģijas ietvaros ir jāattīsta sporta kriminoloģija. Jāveicina sporta jomas kriminoloģiska izpēte, tās ietvaros plašāk un vispusīgāk analizējamās problēmas, kas rodas mūsdienu mainīgajā apkārtējā vidē, ietekmējot sporta nozari. Savukārt, analizējot vardarbības fenomenu, būtu jāpievēršas sporta jomai, parādot to plašākā apmērā, aptverot sportista vardarbību, ar sporta jomu saistīto personu vardarbību un sporta līdzjutēju vardarbīgo rīcību.
4. Sporta kriminoloģija ir teorētiski un praktiski nozīmīga: antisociālā uzvedība un vardarbība sportā ir saistīta ar plašu sociālu un indivīda ģenētisko, psiholoģisko, sociālo, vides un veselības jautājumu loku. Tādējādi dinamiskie un pretrunīgie pasaules attīstības procesi par vienu no aktuālajām prioritātēm izvirza noziedzības, tai skaitā vardarbību sportā, ierobežošanu.

Atsauces

- ¹ Young, J. *The Criminological Imagination*. Cambridge, 2011, Polity Press, p. 100.
- ² Abele, A., Egle, P., Kuznecova, A. Sportista personības veidošanās un attīstība. *Scientific Journal of Riga Technical University The Humanities and Social Science. History of Science and Higher Education*. Volume 20, 2012, pp. 101-107.
- ³ Young, K. Sport and Collective Violence. // *Exercise and Sport Science Review* 19, 1991, pp. 539-587.
- ⁴ Sporta likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 165 (2740), 13.11.2002.
- ⁵ Crime prevention through sports. Pieejams: <https://www.unodc.org/dohadeclaration/en/topics/crime-prevention-through-sports.html> (sk. 21.11.2017).
- ⁶ Messner, M.A., Sabo, D. F. *Sex, Violence & Power in Sports: Rethinking Masculinity*. Crossing Press, 1994, p. 90.
- ⁷ Kraeger, D.A. Unnecessary roughness? School sports, peer networks, and male adolescent violence. // *American Sociological Review*, Volume 72, Issue 5, 2007, pp. 705-724.
- ⁸ Ильин, Е.П. *Психология спорта*. СПб.: Питер, 2008, с. 23.
- ⁹ Baltā grāmata par sportu. Luksemburga: Eiropas Kopienu Oficiālo publikāciju birojs, 2007. Pieejams: <http://www.izm.gov.lv/images/sports/Balta-gramata-par-sportu.pdf> (sk. 27.03.2018).

- ¹⁰ Latviešu valodas vārdnīca / autoru kolektīvs. Rīga, Avots, 2013., 1150. lpp.
- ¹¹ Yakeley J., Meloy R.J. Understanding Violence: Does psychoanalytic thinking matter? // *Aggression and Violent Behavior*. Volume 17 (3), 2012, pp. 229–239).
- ¹² Kriminoloģija. Mācību grāmata / zin. red. K. Ķipēna, A. Vilks. – Rīga, Nordik, 2004., 508. lpp.
- ¹³ Kosiewicz, J. Aggression in Sport. In *Sport and Philosophy: From Ethics to Sport*. – Warsaw, BK Wydawnictwo i Księgarnie, 2010, p. 284-295.
- ¹⁴ Poudžiunas, I. Dusmas un agresija vardarbību pārcietušiem jauniešiem un dusmu pārvaldīšanas programmas efektivitāte. Promocijas darbs. Rīga, Latvijas Universitāte, 2012., 41. lpp.
- ¹⁵ Psiholoģijas vārdnīca / Dr. habil. psihol. G. Breslava redakcijā. – Rīga, 1999., 7. lpp.
- ¹⁶ Terry, P.C. and Jackson J.J. The Determinants and Control of Violence in Sport. // *Quest*, 37 (1), 1985, pp. 27-37.
- ¹⁷ Fromm, E. *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York, Holt, Rinehart and Winston, 1973, p. 134.
- ¹⁸ Keeler, L.A. The Differences in Sport Aggression, Life Aggression, and Life Assertion Among Adult Male and Female Collision, Contact, and Non-Contact Sport Athletes. // *Journal of Sport Behavior*, 30 (1), 2007, pp. 57-76.
- ¹⁹ Сафонов, В.К. Агрессия в спорте. СПб., Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003, с. 159.
- ²⁰ Ильин, Е. П. Психология спорта. СПб.: Питер, 2008, с. 113.
- ²¹ Juridisko terminu vārdnīca / autoru kolektīvs I. Krastiņa vadībā. – Rīga, Nordik, 1998., 290. lpp.
- ²² *International Handbook of Violence Research*. Volumes 1. / edited by Heitmeyer W., Hagan J. Netherlands, Kluwer Academic Publishers, 2003, p. 13.
- ²³ O'Mūra, M., Minton, S.Dž. Kā novērst vardarbību skolās. Rokasgrāmata skolotājiem un vecākiem. Rīga, apgāds Zvaigzne ABC, 2010., 12-13. lpp.
- ²⁴ Terry, P.C. and Jackson, J.J. The Determinants and Control of Violence in Sport. // *Quest*, 37 (1), 1985, pp. 27-37.
- ²⁵ Abrams, M. *Anger Management in Sport. Understanding and Controlling Violence in Athletes*. 2010, Human Kinetics, p. 5.
- ²⁶ Morris, L., Sallybanks J., Willis K. *Sport, Physical Activity and Antisocial Behaviour in Youth*. Canberra, 2003, Australian Institute of Criminology. p. 8.
- ²⁷ Okey, J.L. Human Aggression: The etiology of individual differences. // *Journal of Human Psychology*, 32, 1, 1992, pp. 51–64.
- ²⁸ Wykes, M. & Welsh, K. *Introducing violence, gender, and justice. Violence, gender, and justice (1-8)*. London, 2009, Sage Publications, p. 65.
- ²⁹ Deviance in Sport. Pieejams: <http://sociology.iresearchnet.com/sociology-of-sport/deviance-in-sport/> (sk. 25.09.2017).
- ³⁰ Rains, C.J. *Sports Violence: A Matter of Societal Concern*. Pieejams: <http://scholarship.law.nd.edu/ndlr/vol55/iss5/8> (sk. 19.11.2017).
- ³¹ Leonard, W.M. *A Sociological Perspective of Sport (Third Edition)*. New York, 1988, Macmillan Publishing Company, p. 164.
- ³² Wlazlo, A., Szuszkiewicz, M. and Wlazlo, E. Self-aggression in athletes practicing combat sports – *Physical Education and Sport Magazine*. Pieejams:

- <http://bmsi.ru/doc/9fd98ced-5cf1-4df1-a215-be27837a4f28> (sk. 28.11.2017).
- ³³ Husman, B.F. & Silva, J.M. Aggression in sport: definitional and theoretical considerations, In J. M. Silva, R. S. Weinberg (Eds.), *Psychological foundations of sports*. Champagin, 1984, Human Kinetic, p. 248.
- ³⁴ Meloy, J.R. The empirical basis and forensic application of affective and predatory violence. // *Australian NZ J Psychiatry*, 40, 2006, pp. 539-547.
- ³⁵ Coakley, J. *Sports in Society: Issues and Controversies*. Boston, 2004, McGraw-Hill, p. 47.
- ³⁶ Abrams, M. *Anger Management in Sport. Understanding and Controlling Violence in Athletes*. Human Kinetics, 2010, p. 5.
- ³⁷ Dzelme, I. Naida noziegumu psiholoģiskās sekas – cietušā pieredze un ietekme uz plašāku sabiedrību (Uzbrukums tam, kas es esmu). – Rīga, Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2008., 13. lpp.
- ³⁸ Žīdens, J., Grasis, N., Grāvītis, U., Kaspars, D. Bērnu un pusaudžu trenera rokasgrāmata. – Rīga, Latvijas Treneru tālākizglītības centrs, 2008., 21. lpp.
- ³⁹ Sanderson, C. *Counselling Adult Survivors of Child Sexual Abuse*. London, 2006, Jessica Kingsley Publisher, p. 57-64.
- ⁴⁰ Песков, А.Н. Спорт и противоправное поведения / под. ред. С.В. Алексеева. Издательство «Проспект», 2006, с. 18-19.
- ⁴¹ Белецкий, В. В. Криминологическая характеристика и предупреждение преступности среди спортсменов. Pieejams: <http://www.dissercat.com/content/kriminologicheskaya-kharakteristika-i-preduprezhdenie-prestupnosti-sredi-sportsmenov#ixzz4y3TEhLS> (sk. 10.11.2017).
- ⁴² Rīgas rajona tiesas 2013. gada 11. septembra spriedums (arhīva Nr. K33-0481-13, Lietas Nr. 11354024712). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> (sk. 11.09.2017).
- ⁴³ Marks, S., Mountjoy, M., Marcus, M. Sexual harassment and abuse in sport: the role of the team doctor.// *British Journal of Sports Medicine*. Volume 46, №13, 2012, pp. 905-908.
- ⁴⁴ Tarlow, P.E. *Sports Travel Security*. Woburn, 2017, Butterworth-Heinemann Inc, Elsevier, p. 9.
- ⁴⁵ Strika, E. Tiesu psihiatriskajā vai kompleksajā tiesu psiholoģiskajā un psihiatriskajā ekspertīzē nonākušo likumpārkāpēju personības raksturojums: Promocijas darbs. – Rīga, Latvijas Universitāte, 2014., 17. lpp.
- ⁴⁶ Goldstein, J.H. *Sports Violence*. New York, 1984, Springer-Verlag, p. 2.
- ⁴⁷ Voins, V. Rasisma un neiecietības incidenti sportā. RSU 2013. gada Zinātniskās konferences tēzes. 423. lpp. Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Zin%C4%81tnes%20departaments/VIII%20sekcija/rasisma_un_neiecietibas_incidenti_sporta.pdf (sk. 17.11.2017).
- ⁴⁸ Voins, V. Kad sporta līdzjutēju kaislības sit devīto vilni. Latvijas Vēstnesis, Nr.11 (2959), 22.01.2004. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/83373> (sk. 29.10.2017).
- ⁴⁹ Zalmane, K. Football and family violence: Learning from the experience of Great Britain. Pieejams: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2016/09/shsconf_shw2016_00015.pdf (sk. 19.11.2017.)
- ⁵⁰ Baltā grāmata par sportu. Luksemburga: Eiropas Kopienų Oficiālo publikāci-

- ju birojs, 2007., Pieejams: <http://www.izm.gov.lv/images/sports/Balta-grāmatā-par-sportu.pdf> (sk. 27.03.2018).
- ⁵¹ Vazne, Ž. Sporta psiholoģija // no: Psiholoģija 3. Lietišķās jomas. Rīga, Zvaigzne ABC, 2015., 109. lpp.
- ⁵² Gelles, R.J. Contemporary Families: a Sociological view. Sage Publication, 1995, p. 467.
- ⁵³ Sewell, D., Watkins, P., Griffin, M. Sport and Exercise Science: An Introduction. London and New York, Routledge. 2013, p. 307.
- ⁵⁴ Knapp, M. & Hall, J. Nonverbal communication in human interaction. 5th edition. Toronto, 2002, ON: Wadsworth, p. 306.
- ⁵⁵ Terry, P.C. and Jackson J.J. The Determinants and Control of Violence in Sport. //Quest, 37 (1), 1985, p. 32.
- ⁵⁶ Sports Violence / edited J.H. Goldstein Springer-Verlag New York, 1983, New York Inc, p. 128.
- ⁵⁷ Ieteikumi efektīvam darbam agresijas un vardarbības mazināšanai dažādu profilu bērniem. – Rīga, “Attīstības centrs ģimenei”, 2016., 18. lpp.
- ⁵⁸ Weinberg, R., Gould, D. Foundations of sport and exercise psychology. 5th ed. Champaign, IL, 2011, Human Kinetics, p. 110.
- ⁵⁹ Zahars, V. Notiesātie – tauta tautā: Kriminālsodu izpildes problēmas. – Rīga, Zvaigzne ABC, 2005., 86. lpp.
- ⁶⁰ Omārova, S. Cilvēks runā ar cilvēku. – Rīga, Kamene, 2002., 33. lpp.
- ⁶¹ Tok, S. The big Five personality traits and risky sport participation. // Social Behavior and personality, 39 (8), 2011, pp. 1105-1112.
- ⁶² Smith, D. & Stewart, S. Sexual aggression and Sports Partipational. // Journal of Sport Behavior 26 (4), 2003, pp. 384-395.
- ⁶³ Табурченко, П.А. Криминологические особенности насильственной преступности спортсменов. // Право, Вестник Брянского госуниверситета (3), с. 175.
- ⁶⁴ Arnold, J., Silver, J., Patterson, F., Robertson, I., Cooper, C., Burnes, B. Work Psychology: Understanding Human Behaviour in the Workplace. Fourth edition. Harlow, 2005, Pearson Edution Limited, p. 310.
- ⁶⁵ Reiss, S. Who Am I? The 16 Basic Desires That Motivate Our Actions and Define Our Personalities. Penguin, p. 82.
- ⁶⁶ Eerde, W.V., Thierry, H. Vroom's Expectancy Models and Work-Related Criteria: A Meta-Analysis. // Journal of Applied Psychology. Volume 81, No. 5, 1996, pp. 575-586.
- ⁶⁷ Psiholoģija 1. Pamatautājumi – teorijas un pētījumi / autoru kolektīvs. – Rīga, apgāds Zvaigzne ABC, 2015., 206.-207. lpp.

Аннотация

В современном мире насилие и его распространенность носит социально опасный характер. Насилие по своей структуре неоднородно, оно имеет разные формы. Насильственное поведение часто встречается во всех сферах человеческой деятельности. Одной из таких сфер является спорт. Насилие в области спорта – это существующий криминологический феномен, который определяется сложными и иерархически подчиненными факторами.

Целью данной статьи является раскрытие криминологических аспектов насилия в спорте. Методы исследования: теоретические исследования, анализ научной литературы, анализ статистических данных, сбор данных, систематизация, анализ и синтез.

Автор приходит к выводу, что в рамках криминологии в Латвии необходимо развивать спортивную криминологию. Необходимо способствовать криминологическим исследованиям в области спорта при более широком и всестороннем анализе проблем, возникающих в меняющейся окружающей среде, влияющих на спортивный сектор. Крайне необходимо и важно:

- 1) изучить текущую ситуацию и провести адекватную и независимую оценку риска насилия;
- 2) прогнозировать тенденции развития криминальной ситуации в будущем;
- 3) разработать механизм предотвращения негативных последствий.